

DIANA DAMBRAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-0346-8421

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, sociolingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all87-13

PIETŲ ŽEMAIČIŲ RASEINIŠKIŲ ŠIAURINĖS DALIES TARMIŠKUMO POKYČIAI (XX A. 2-OJI PUSĖ – XXI A. 2-ASIS DEŠIMTMETIS)

Dialectal Changes in the Northern Part
of the Southern Samogitian of Raseiniai
(2nd Half of the 20th Century –
2nd Decade of the 21st Century)

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjamas pietų žemaičių raseiniškių šiaurinės dalies XX a. 2-osios pusės ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio tarmiškumas. Tarmiškumo pokyčiai atskleidžiami analizuojant dviejų laikotarpių medžiagos (XX a. 2-osios pusės rankraštinių tekstų fragmentų ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio garso įrašų) tarminius duomenis iš geriausiai XX a. raseiniškių patarmę turėjusių reprezentuoti septynių LKA punktų: Kùrtuvėnų (LKA 195), Kušleikių (LKA 225), Pādubysio (LKA 226), Krāžių (LKA 257), Kėlmės (LKA 258), Adomaičių (LKA 292) ir Pākražančio (LKA 293).

Per daugiau nei šešis dešimtmečius patarmės šiaurinėje dalyje tarminių ypatybių vartosena pakito. Tačiau XXI a. 2-ajame dešimtmetyje raseiniškių patarmės vyresniosios ir vyriausiosios kartos patarmės atstovai kalba vietiniais raseiniškių patarmės variantais (tarmine kalba), susiformavusiais tradicinės patarmės požymių pagrindu.

Minimalių ir maksimalių tarmiškumo rodiklių skirtumai bei vyraujančių rodiklių svyravimai įrodo, kad tarminis heterogeniškumas tiriamai Kėlmės zonai būdingas jau XX a. 2-ojoje pusėje. Tačiau didesni tarmiškumo įverčių svyravimai garso įrašuose nei tekstų

fragmentuose atsargiai leidžia teigti spartesnę patarmės kaitą XXI a., vykstančią dėl konvergencijos procesų.

ESMINIAI ŽODŽIAI: pietų žemaičių raseiniškių patarmė, Kelmės zona, tarmiškumas, tarmiškumo rodiklis.

ANNOTATION

The article addresses dialectal speech (dialecticism) in the northern part of the Southern Samogitian of Raseiniai in the 2nd half of the 20th century and the 2nd decade of the 21st century. Dialectal changes are revealed by analysing the dialectal data of two periods (the fragments of manuscript texts of the 2nd half of the 20th century and the audio recordings of the 2nd decade of the 21st century) from seven points of *Lithuanian Language Atlas*, which were considered the best representatives of the subdialect of Raseiniai in the 20th century: Kurtuvėnai (LLA 195), Kušleikiai (LLA 225), Padubysys (LLA 226), Kražiai (LLA 257), Kelmė (LLA 258), Adomaičiai (LLA 292), and Pakražantis (LLA 293).

The usage of dialectal features has undergone certain changes over more than six decades. However, in the 2nd decade of the 21st century the representatives of the subdialect of Raseiniai of the older and oldest generation use the local varieties of the subdialect of Raseiniai (dialectal speech), which developed on the basis of the features of the traditional subdialect.

The differences between minimum and maximum dialectal indicators and the variations in dominant indicators prove that the area of Kelmė already exhibited dialectal heterogeneity in the 2nd half of the 20th century. However, more pronounced variations in dialectal values demonstrated in audio recordings compared to textual fragments imply a careful conclusion about a more rapid change of the subdialect in the 21st century as a result of the processes of convergence.

KEYWORDS: Southern Samogitian subdialect of Raseiniai, Kelmė area, dialecticism, dialectal indicator.

1. ĮVADAS

Išsamus viso pietų žemaičių raseiniškių patarmės ploto tyrimas atskleidė šiaurinėje dalyje aktyviais bendruomenių komunikaciniais ryšiais pasižyminčią Kelmės zoną (Dambrauskienė 2021: 65, 19 pav.)¹. Į ją patenka trylika *Lietuvių kalbos atlaso* (toliau – LKA) punktų: Gūdmoniškė (LKA 162), Šaukėnai

---

¹ Komunikaciniai ryšiai suprantami kaip bendruomenių kontaktai su kitomis bendruomenėmis, nulemti dažniausių judėjimo krypčių į tam tikrus objektus, plačiau žr. Dambrauskienė 2021: 64–65 ir ten nurodyta literatūra.

(LKA 194), Kùrtuvėnai (LKA 195), Váiguva (LKA 224), Kušleĩkiai (LKA 225), Padubysys (LKA 226), Kiaunoriaĩ (LKA 227), Krážiai (LKA 257), Keĩmė (LKA 258), Kubĩliai (LKA 259), Týtuvėnai (LKA 260) Adomáiciai (LKA 292) ir Pákražantis (LKA 293).

Sociokultùrinių tinklų duomenimis, žemaitiškosios bendruomenės tiesiogiai ar per „struktùrines duobes“ susietos su aukštaičiais (vakarų šiauliškiais ir kaurišiais) ir (ar) žemaičiais varniškiais (Dambrauskienė 2021: 63–75)². Tai įrodo, kad tradicinių patarmės ypatybių pagrindu besiformuojantis Keĩmės geolektas yra pereiginis (plg.: Aliùkaitė, Mikulėnienė 2014: 259–260; Dambrauskienė 2021: 93–97). O tarmiškumo rodiklių patikra patvirtino Keĩmės zonos, arba patarmės šiaurinės dalies, tarminį heterogeniškumą (Dambrauskienė 2021: 102–106). Tarmiškumas naujuosiuose tarminiuose dariniuose geolektuose (ir regiolektuose) suprastinas kaip tarminių požymių realizacijos, priklausančios tiek nuo objektyvių (sociodemografinių), tiek ir nuo subjektyvių (kalbinių nuostatų) veiksnių, išraiška (Mikulėnienė 2020: 4–5)³.

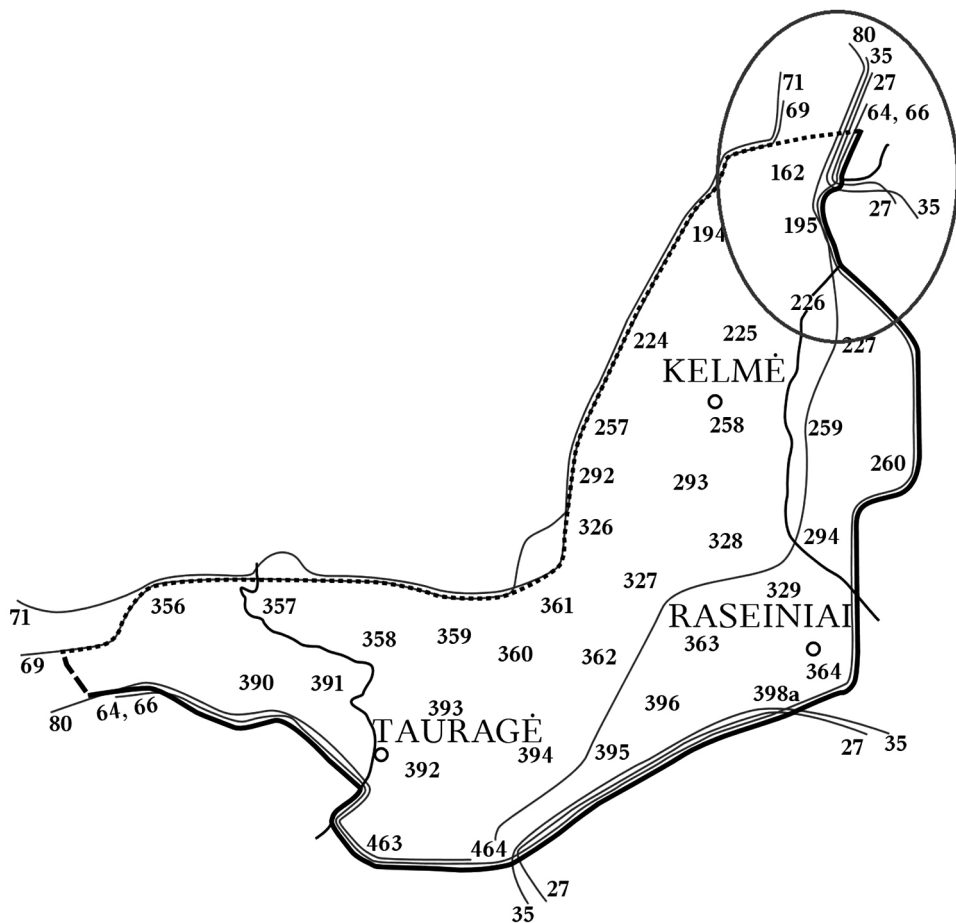
Remiantis XX a. 2-ojoje pusėje nustatytų skiriamųjų ir būdingųjų požymių izofonių analize, išsiaiškinta, kad žemaitiškųjų ir aukštaitiškųjų tarminių ypatybių mišimas galėjo būti tik patarmės paribyje su vakarų aukštaičiais šiauliškiais, apie Gùdmoniškę (LKA 162) ir Kùrtuvėnus (LKA 195), (plg.: LKA II: 44–45, žemėl. 27; LKA II: 53–54, žemėl. 35; LKA II: 77–79, žemėl. 64; LKA II: 77–79, žemėl. 66; LKA II: 84–86, žemėl. 69; LKA II: 87–88, žemėl. 71; LKA II: 93–97, žemėl. 80; Dambrauskienė 2021: 40), žr. 1 pav.

Iš 1 pav. matyti, kad kamieno kirčiuotų *é* (27) ir *o* (35) izofonės išsidėsčiusios patarmės pačiame šiauriausiam pakraštyje (plg. LKA II: žemėl. 27, 35). Nuo šiaurinio kampo į pietus patarmės rytine riba, skiriančia žemaičius ir aukštaičius, eina kamieno kirčiuotų *ie* (64) ir *uo* (66) izofonės, o vakarine, skiriančia žemaičius raseiniškius ir varniškius, – kamieno tvirtagalių *am*, *an* (69) ir *em*, *en* (71) izofonės (plg. LKA II: žemėl. 64, 66, 69, 71). Tik senųjų junginių **tj*, **dj* (80) izofonė, besitęsianti nuo šiaurinio pakraščio į pietus, dalija patarmės plotą (plg. LKA II: žemėl. 80). Taigi izofonių pluoštas sutampa su riba, skiriančia raseiniškius nuo vakarų aukštaičių šiauliškių. Vadinasi, tarminių ypatybių mišimo negalėjo būti nuo paribio nutolusiose vietovėse. Tačiau

² Apie sociokultùrinių tinklų koncepciją plačiau žr. Dambrauskienė 2021: 63–64 ir ten nurodyta literatūra. „Struktùrine duobe“ vadinama situacija, kai tarp dviejų LKA punktų yra įsiterpęs vienas ar keli antriniai kalbos sklaidos šaltiniai, galintys daryti įtaką vietinės kalbos kaitai; plačiau apie „struktùrinių duobių“ sampratą žr. Burt 1992: 8–311; 2000: 345–423; 2004: 349–399; dar plg. Gečienė 2009: 133; Dambrauskienė 2021: 63, išnaša 90.

³ Pabrėžtina, kad tarmiškumo sąvoka naujuosiuose tarminiuose dariniuose „talpina“ tiek tarminę, tiek ir tarmiškąją kalbą. Apie tarminės ir tarmiškiosios kalbos sampratą žr. šio straipsnio 3 skyriuje.

prieš keletą metų žemaitiškųjų ir aukštaitiškųjų ypatybių „persidengimas“ patvirtintas Kelmės (LKA 258) punkto XX a. 2-osios pusės tarminėje medžiagoje (Mikulėnienė, Čepaitienė, Bakšienė ir kt. 2019: 15–16, 270).

1 PAV. Skiriamųjų ir būdingųjų tarminių ypatybių izofonės pietų žemaičių raseiniškių patarmės plote (sudarė L. Geržotaitė). Izofonės žymi skaičiai, atitinkantys LKA II žemėlapių numerius. LKA punktus žymintys skaičiai atitinka nurodytus LKA punktų numerius (LKA I: 21–30; LKA II: 9–17; LKA III: 9–19)

Išaiškinti tarminių ypatybių vartosenos neatitikimai XX a. 2-ojoje pusėje bei pasitvirtinęs visos Kelmės zonos pereigiškumas XXI a. 2-ajame dešimtmetyje leidžia spėti, kad ypatybės jau XX a. nebuvo nuosekliai išlaikomos ir kituose geriausiai raseiniškių patarmę turėjusiuose reprezentuoti LKA punktuose. Todėl

svarbu įvertinti tarminių ypatybių realizavimą tuose LKA punktuose, kuriuose XX a. 2-ojoje pusėje požymiai turėjo būti išlaikomi geriausiai.

Šio straipsnio tikslas – nustatyti pietų žemaičių raseiniškių šiaurinės dalies tarmiškumo pokyčius nuo XX a. 2-osios pusės iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio.

Tikslui pasiekti išsikelti šie uždaviniai: 1) išnagrinėti tarminių ypatybių realizaciją XX a. 2-osios pusės rankraštinių tekstų fragmentuose ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio šnekamosios kalbos garso įrašuose, nustatyti tarmiškumą; 2) apskaičiuoti tarmiškumo rodiklius ir nustatyti tarmiškumo lygį; 3) atlikti apibendrintų tarmiškumo įverčių patikrą ir įvertinti tarmiškumo pokyčius.

Tyrimo objektas – XX a. 2-osios pusės ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio Keimės zonos tarmiškumas.

Tyrimo medžiaga ir jos atrankos metodika.

XX a. 2-ojoje pusėje ne visuose Keimės zonos LKA punktuose tarminės ypatybės buvo išlaikomos nuosekliai⁴, o geriausiai raseiniškių patarmę reprezentavo septyni LKA punktai: Kūrtuvėnai (LKA 195), Kušleikiai (LKA 225), Padubysys (LKA 226), Krāžiai (LKA 257), Keimė (LKA 258), Adomaičiai (LKA 292) ir Pakražantis (LKA 293) (plg. Zinkevičius 1966: 13–14, 101–102, 448, 452, 453, 473, 477–479, 487–489, 491–493, 503, 505, 512, 513, 515–516, 518; 1994: 106–108; LKA II: 73, 77–78, 80, 84–85, 87–88, žemėl. 3, 7, 19, 20, 27, 32, 35, 40, 41, 43, 64, 66, 68, 69, 71, 105; LKT 1970: 22–23; dar žr. tarminius tekstus LKT 1970: 100–103, 106–108, 111–112, 115–117, 118–128; LKTCH 2004: 206–208; 211–212; Salys 1992: 36; plg. Dambrauskienė 2021: 40–41, 43).

Taigi straipsnyje gretinami dviejų laikotarpių (XX a. 2-osios pusės iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio) tarminės medžiagos duomenys iš šių septynių Keimės zonos LKA punktų.

Pirmojo laikotarpio medžiagos duomenys rinkti iš Lietuvos kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų rankraštinių sąsiuvininių tekstų, surinktų ir užrašytų apie 1957–1961 m., fragmentų (žr. 1 priedą). Rankraštiniais tekstais remiamasi todėl, kad XX a. 2-osios pusės tarminių garso įrašų iš tiriamų LKA punktų Lietuvos kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve nėra. Antrojo laikotarpio medžiagos duomenys – šio straipsnio autorės 2016–2019 m. surinktų ir į diktofoną įrašytų pateikėjų tarminiai faktai (žr. 2 priedą).

Rankraštinių tarminių tekstų fragmentai iš Kūrtuvėnų (LKA 195), Kušleikių (LKA 225), Krāžių (LKA 257), Keimės (LKA 258), Adomaičių (LKA 292) ir

---

⁴ Tarminių ypatybių vartosenos nenuoseklumai nustatyti Gūdmoniškėje (LKA 162), Šaukėnuose (LKA 194), Vāiguvoje (LKA 224), Kiaunoriuose (LKA 227), Kubiliuose (LKA 259) ir Tūtuvėnuose (LKA 260), (plačiau žr. Dambrauskienė 2021: 30–31, 40–43 ir ten nurodyta literatūra). Todėl šių LKA punktų tarmiškumas straipsnyje neanalizuojamas.

Pakražančio (LKA 293) yra rišlūs, iš Pādubysio (LKA 226) – nerišlūs⁵. Garso įrašai iš diktofono tyrimui atrinkti taip, kad medžiaga būtų kuo autentiškesnė, t. y. ne pokalbio pradžios, o kiek vėlesni, kai pateikėjai kalba įprastai, „nebetaisdami“ savo kalbos. Nagrinėjamų garso įrašų trukmė – 3 val. 29 min. 3 sek., pateikėjų amžius – nuo 43 iki 85 metų, žr. 2 priedą.

Tarminius požymius iliustruojantys pavyzdžiai iš XX a. 2-osios pusės tekstų fragmentų pateikiami rankraštinių sąsiuvinių rašyba, o iš XXI a. 2-ojo dešimtmečio garso įrašų – straipsnio autorės sutranskribuoti tarptautine fonetine abėcėle (TFA)⁶. Atsižvelgiant į tai, kad tarminiai tekstai, kaip įprasta tradicinėje dialektologijoje, buvo rinkti remiantis NORM kriterijumi⁷, tikintis kuo objektyvesnio duomenų palyginimo, tarmiškumas nustatomas nagrinėjant vyresniosios ir vyriausiosios kartos garso įrašus⁸.

Kadangi abiejų laikotarpių medžiagos rinkimo procesus skiria daugiau nei 50 metų, tarmiškumo tyrimo analizė atskleis ne tik tarminių ypatybių vartosenos pokyčius nuo XX a. 2-osios pusės iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio, bet ir tarmiškumo lygį Keilmės zonoje.

Metodologija. Tarmiškumas tiek tekstų fragmentuose, tiek įrašuose nustatomas fiksuojant visas galimas realizuoti ir realizuojamas (užrašytas ir ištartas) skiriamąsias, būdingąsias ir blankiąsias ypatybes.

Skiriamosios ypatybės: 1) bendrinės kalbos dvibalsiai *uo*, *ie* atliepiami [i:], [u:] arba diftongoidais [i:i̯], [u:ū]; 2) dvigarsiai *an*, *am*, *en*, *em* išlaikomi sveiki (Zinkevičius 1966: 13–14, 101–102, 503, 505, 512, 513; 1994: 106, 108; LKA II: 77–78, 84–85, 87–88, 64, 66, 68, 69, 71 žemėlapiai; LKTCH 2004: 206 ir kt.).

Būdingosios ypatybės: 1) kamieno ir kirčiuotos galūnės ilgieji įtemptieji *ė*, *o* atliepiami [ɛ], [ɔ] (Zinkevičius 1966: 473, 479; 1994: 107; Salys 1992: 36; LKA II: 27, 35 žemėlapiai; LKTCH 2004: 207), 2) nenuosekliai išlaikomi senieji junginiai **tj*, **dj* (Zinkevičius 1966: 518; 1994: 107; LKA II: 80 žemėlapis; LKTCH 2004: 208).

Blankiosios ir kitos, arba savitosios, ypatybės: 1) trumpieji balsiai nekirčiuotose galūnėse netariami (išlieka tik tarp *s*, *š*, *z*, *ž* ir *l*, *r*, *m*, *n*), ilgieji – trumpėja

⁵ Rišlaus užrašyto teksto iš Pādubysio (LKA 226) LKA punkto Geolingvistikos centro Tarmių archyvo fonde nerasta.

⁶ Apie TFA taikymą lietuvių kalbos tarminėms ypatybėms užrašyti plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017: 105–135; Bakšienė, Čepaitienė 2017a: 203–229.

⁷ Angl. *non-mobile older rural man*, lie. *sėslus vyresnis kaimo vyras* (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 32–33 ir ten nurodyta literatūra).

⁸ Vyresniosios kartos atstovai – nuo 36 iki 60 m., vyriausiosios – nuo 61 m. Dėl pateikėjų priskyrimo kartoms žr. Dambrauskienė 2021: 10.

(Zinkevičius 1966: 448, 452, 453; 1994: 107; LKT 1970: 23; LKA II: 3 ir 7 žemėlapiai; LKTCH 2004: 207), 2) nekirčiuotoje galūnėje *o, é* tariami [a], [j], [ɛ] (Zinkevičius 1966: 477, 478, 487, 489; LKA II: 32 ir 40 žemėlapiai), 3) trumpinami nekirčiuoti *y, ū* kamiene ir uždaroje galūnėje (Zinkevičius 1966: 491, 492, 493; LKA II: 41, 43 žemėlapiai; dar žr. tarminius tekstus LKT 1970: 100–103, 106–108, 111–112, 115–117, 118–128), 4) platinami balsiai *i, u* bei dvibalsio *ui* ir dvigarsių *il, ir, ul, ur* pirmieji dėmenys (Zinkevičius 1966: 515, 516; 1994: 108; LKT 1970: 23; LKA II: 19, 20 žemėlapiai; LKTCH 2004: 108; dar žr. tarminius tekstus LKT 1970: 100–103, 106–108, 111–112, 115–117, 118–128), 5) dvibalsiai *ai, ei* žodžio viduryje išlaikomi sveiki, tik galūnėse, priesagoje *-aitis, -aitė* ir žodeliuose *kaip, taip* vienbalsinami (LKT 1970: 22; LKA II: 73; LKTCH 2004: 207), 6) priešdėlis *per-* ir prielinksnis *per* tariami [per] (LKTCH 2004: 211, 212)⁹, 7) prielinksnio *pas* konstrukcija vartojama su vardžodžio kilmininku (LKTCH 2004: 212), 8) kirtis iš trumpos galūnės atitraukiamas į bet kurį prieš esantį skiemenį (LKA II: 105 žemėlapis; LKTCH 2004: 208) ir kt. atskirose šnektose pasitaikantys požymiai.

Tarminiai duomenys pateikiami matricoje, sudarytoje remiantis abiejų laikotarpių tarminiais duomenimis.

Metodai. Straipsnyje taikomi kiekybinių įverčių, statistinis, gretinamosios analizės ir aprašomasis metodai.

Tarmiškumo rodikliams nustatyti taikoma Danguolės Mikulėnienės sukurta tarminių variantų kaitos skalės metodika, parengta Fumio Inoue kiekybinių kalbos įverčių pagrindu (Inoue 2012: 121–122; Mikulėnienė 2020: 6; Dambrauskienė 2021: 89–106).

Statistinis metodas parankus apskaičiuojant tarmiškumą bei tarmiškumo rodiklių vidurkius¹⁰.

Gretinamosios analizės ir aprašomasis metodai taikomi atliekant objektyviai apskaičiuotų tarmiškumo rodiklių analizę, gretinant tarminių ypatybių požymių vartoseną, tarmiškumo rodiklių duomenis ir aprašant gautus rezultatus.

Straipsniu tęsiami pietų žemaičių raseiniškių patarmės variantiškumo tyrimai, pirmąkart nagrinėjami raseiniškių tarmiškumo įverčiai skirtingų laikotarpių tarminėje medžiagoje.

⁹ Šis požymis LKA tomuose (LKA II, LKA III) neiškirtas, tačiau nurodytas LKTCH (2004), (žr. Dambrauskienė 2021: 39).

¹⁰ Vidurkių apskaičiavimo metodiką žr. šio straipsnio 16 išnašoje.

2. TARMINIŲ POŽYMIŲ REALIZACIJOS MATRICA

Tarminės medžiagos analizės duomenimis, per šešis dešimtmečius patarmės šiaurinėje dalyje tarminių požymių vartoseną pakito. Nustatyta, kad tiek XX a. 2-ojoje pusėje, tiek XXI a. 2-ajame dešimtmetyje tarminių požymių realizacija skiriasi ne tik beveik visuose LKA punktuose, bet ir kiekvienas pateikėjas juos vartojo skirtingai dažnai, žr. lentelę.

Išaiškinta, kad skiriamasis požymis – dvibalsių *ie*, *uo* atliepimas vienbalsiais [i:], [u:] arba diftongoidais [i:ĩ], [u:ũ] – XX a. 2-osios pusės tekstų fragmentuose vartojamas nesistemiškai, pvz.: [lĩ.pi] ~ *liėpė*, [vĩ.na] ~ *vieną*, bet [niėka] ~ *niėko*, [tiė] ~ *tiė* (LKA 195), [padegľũ.s] ~ *Padegliuosė* (Padeglių kaimas – aut. past.), [gidũodami] ~ *giedodami*, bet [puõ miėsta] ~ *po miėstą*, [ũž ariėlka] ~ *už ariėlką*, [vĩena] ~ *vieną*, [niėka] ~ *niėko*, [vakariėni] ~ *vakariėnę* (LKA 226), [li.taũs] ~ *lietaũs*, [dĩ.nas] ~ *dienàs*, bet [žiėmiška] ~ *žiėmišką*¹¹, [tamsũoli] ~ *tamsuolė*, [seniėji] ~ *seniėji*, [kiėk] ~ *kiėk* (LKA 257), [dũti] ~ *dũoti*, [vĩnc] ~ *vienas*, bet [niėka] ~ *niėko*, [niėkur] ~ *niėkur*, [kiėk] ~ *kiėk* (LKA 292).

XXI a. 2-ojo dešimtmečio garso įrašuose šis požymis retas. Kiek dažnesnis *ie*, *uo* atliepimas vienbalsiais [i:], [u:] arba diftongoidais [i:ĩ], [u:ũ] užfiksuotas tik pateikėjų iš Kušlėikių (LKA 225) ir Krąžių (LKA 257) šnekamojoje kalboje ([vũd'z'u:davũ] ~ *važiũdavo* (LKA 225_3_1), [m'ĩ:s't'ɛ] ~ *miestė* (LKA 257_3_1), kiti pateikėjai dažniau vartojo bendrinės kalbos atitikmenis. Požymis nefiksuotas (arba užfiksuotas tik kartą) Pādubysio (LKA 226), Adomaičių (LKA 292) ir Pākražančio (LKA 293) punktuose (kai kuriuose įrašyta ne po vieną pateikėją), ir tai rodo jo menkstančią vartoseną.

Kamieno ir kirčiuotos galūnės ilgųjų įtemptųjų *ė*, *o* atliepimas [ɛ], [ɔ] tekstų fragmentuose labai dažnas ([tuoks vaĩkšas] ~ *tóks vaĩgšas*, [žmuõgũs] ~ *žmogũs* (LKA 195), [pradiėjau] ~ *pradėjau* (LKA 225), [ĩ kaliejima] ~ *ĩ kalėjimą* (LKA 226), [pridiėjuom žuoliėš] ~ *pridėjom žolėš* (LKA 257), [žvėjũ.oĩ] ~ *žvejóti* (LKA 258), [mũotinas] ~ *mótinos* (LKA 292), [valduõvs] ~ *valdõvas*, [idiėš] ~ *idėš* (LKA 293). Garso įrašuose požymis vartojamas nenuosekliai: jei vienų pateikėjų kalboje yra labai dažnas, tai Pākražančio (LKA 293) gyventojų LKA 293_3 kalboje nefiksuotas ([p'ko:lũk'ĩ] ~ *kolũkyje*, [b'ĩ'b'ĩ^{2j}o:t'ɛkũ] ~ *bibliotėkũ*).

Išlikęs trumpųjų balsių *i*, *u* (ir dvigarsių *il*, *ir*, *ul*, *ur* bei dvibalsio *ui* pirmųjų dėmenų) platinimas bei kirčio atitraukimas, tačiau abu požymiai ir tekstų fragmentuose, ir garso įrašuose vartojami nenuosekliai.

¹¹ Pavyzdžiai pateikiami taip, kaip užrašyti originale, todėl nei šis, nei kiti kirčiavimo atvejai netaisyti.

LENTELĖ. *Tarmiškumo matrica*¹²

LKA punktas	Teksto fragmentas ir garso įrašas	Skiriamosios ypatybės		Būdingosios ypatybės		Blankiosios ypatybės									
		<i>ie, uo</i> : <i>y, ū</i>	Tvirtagal. <i>an, am, en, em</i> (<i>on, om</i> (<i>un, um</i>))	* <i>tj, *dj</i>	Ilg. įtempt. <i>ė, o</i> kamiene ir kirč. galūn. : <i>ie, uo</i>	Tvirtapradž. <i>am, an, em, en</i>	<i>q, ė, į, ū</i> nekirč. galūn. : <i>a, e, i, u</i> (<i>an, en</i>)	<i>ė, o</i> nekirč. kamiene ir galūn. : <i>a, i, e</i>	<i>y, ū</i> nekirč. kamiene ir galūn. : <i>i, u</i>	<i>i, u</i> (<i>il, ir, ul, ur, ui</i>) platinimas	<i>ai, ei</i> : <i>a, e</i>	Galūnių trumpinimas (išsk. tarp <i>s, š, z, ž</i> ir <i>l, r, m, n</i>)	Kirčio atitraukimas	Priešd. <i>per-</i> ir priel. <i>per</i> : <i>par-, par</i>	Priel. <i>pas</i> su kilm. l.
Kürtuvėnai (LKA 195)	LKA 195	(+)	+	(-)	+	+	+	0	(+)	+	+	+	+	0	0
	LKA 195_2	(-)	+	(-)	+/-	+	+	(+)	(+)	0	+/-	(+)	0	+/-	+/-
	LKA 195_3	(-)	+	0	(+)	+	+	+	+/-	(-)	+	(+)	+	+	+/-
Kušlėikiai (LKA 225)	LKA 225	(+)	+	(-)	+	+	+	+	+	(+)	+	+	+	0	0
	LKA 225_3_1	(+)	+	0	+	+	+	(+)	(+)	0	+	+/-	0	0	0
	LKA 225_3_2	(-)	+	0	+	+	+	+	(+)	0	(+)	+/-	0	0	0

¹² Ženklų reikšmės: „+“ – labai dažnai (arba visuotinai) vartojamas požymis; „(+“ – požymis vartojamas pramaišiu su bendrinės kalbos atitikmeniu; „+/-“ – keletą kartų užfiksuotas požymis; „(-“ – vieną kartą (arba labai retai) pavartotas požymis; „0“ – nė karto nepavartotas požymis. Tekstų fragmentai lentelėje ir pavyzdžiai toliau tekste iliustruojami nurodant LKA punkto numerį, pateikėjo amžių („2“ reiškia vyresniosios kartos pateikėjo garso įrašą, „3“ – vyriausiosios kartos) ir pateikėjo numerį, jei iš punkto jų (pateikėjų) yra daugiau nei vienas (pvz., vyriausiosios kartos pateikėjų garso įrašai iš Kušlėikių (LKA 225) žymimi LKA 225_3_1 ir LKA 225_3_2).

Pietų žemaičių raseiniškių šiaurinės dalies tarmiškumo pokyčiai
(XX a. 2-oji pusė – XXI a. 2-asis dešimtmetis)

LKA punktas	Teksto fragmentas ir garso įrašas	Skiriamosios ypatybės		Būdingosios ypatybės		Blankiosios ypatybės									
		<i>ie, uo</i> : <i>y, ū</i>	Tvirtagal. <i>an, am, en, em</i> (<i>on, om</i> (<i>un, um</i>))	<i>*tj, *dj</i>	Ilg. įtempt. <i>ė, o</i> kamiene ir kirč. galūn. : <i>ie, uo</i>	Tvirtapradž. <i>am, an, em, en</i>	<i>q, ξ, j, ū</i> nekirč. galūn. : <i>a, e, i, u</i> (<i>an, en</i>)	<i>ė, o</i> nekirč. kamiene ir galūn. : <i>a, i, e</i>	<i>y, ū</i> nekirč. kamiene ir galūn. : <i>i, u</i>	<i>i, u</i> (<i>il, ir, ul, ur, ui</i>) platinimas	<i>ai, ei</i> : <i>a, e</i>	Galūnių trumpinimas (išsk. tarp <i>s, š, z, ž</i> ir <i>l, r, m, n</i>)	Kirčio atitraukimas	Priešd. <i>per-</i> ir priel. <i>per</i> : <i>par-, par</i>	Priel. <i>pas</i> su kilm. <i>l.</i>
Padubysys (LKA 226)	LKA 226	(+)	+	(-)	+	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+
	LKA 226_2	0	+	0	+	+	+	+	0	0	+	(-)	0	0	0
	LKA 226_3_1	0	+	0	+	+	+	+	(-)	0	+	+/-	0	0	0
	LKA 226_3_2	(-)	+	0	+	+	+	+	+/-	0	+	+/-	0	0	0
Krąžiai (LKA 257)	LKA 257	(+)	+	(-)	+	+	+	+	(+)	(+)	+	+/-	+	+/-	0
	LKA 257_3_1	(+)	+	0	+	+	+	+	+	+	+	(+)	0	0	0
	LKA 257_3_2	+/-	+	0	+	+	+	+	(+)	(+)	+	+/-	0	0	0
Keilmė (LKA 258)	LKA 258	(+)	+	0	+	+	+	+	0	(+)	+	(+)	+	+/-	0
	LKA 258_2	(-)	+	0	+	+	+	+	(+)	(+)	+	(+)	(-)	0	0
	LKA 258_3	+/-	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	0
Adomaičiai (LKA 292)	LKA 292	(+)	+	0	+	+	+	+	(-)	(+)	+	+/-	+	0	0
	LKA 292_2	0	+	0	+	+	+	+	(-)	(+)	+	+/-	0	0	0
	LKA 293	(+)	+	(-)	+	+	+	+	0	0	+	+/-	+	(-)	(-)
Pakražantis (LKA 293)	LKA 293_2	0	+	0	+	+	+	+	+/-	(+)	+	(-)	0	0	0
	LKA 293_3	0	+	0	0	+	+	+	0	(+)	+	+/-	0	0	(-)

Platinimo atvejai dažniausi tekstų fragmentuose iš Kùrtuvėnų (LKA 195) ir Kušleikių (LKA 225) ([*dùres*] ~ *dùris* (LKA 195), [*dìdele*] ~ *dìdele*, [*išmiri*] ~ *išmirė* (LKA 225), iš Krāžių (LKA 257) ir Adomaičių (LKA 292) – pagrečiui vartojami ir bendrinės kalbos atitikmenys ([*bùva*] ~ *bùvo*, bet [*dùkteri.*] ~ *dùkterj*, [*rišiejuoms*] ~ *rišėjoms*, [*apliñkine.*] ~ *apliñkiniai* (LKA 257), [*núorem*] ~ *nórim*, bet [*bùva*] ~ *bùvo*, [*auginti*] ~ *auginti*, [*biški*] ~ *biški* (*truputį*, iš vok. k. *bißchen*), o Padubysyje (LKA 226), Keimėje (LKA 258) ir Pākražantyje (LKA 293) – arba nebuvo platinama, arba tekstuose nežymėta.

Sistemiškas trumpųjų balsių *i*, *u* (ir dvigarsių *il*, *ir*, *ul*, *ur* bei dvibalsio *ui* pirmųjų dėmenų) platinimas, kaip ir kirčio atitraukimas, nustatytas tik pateikėjo LKA 258_3 iš Keimės (LKA 258), gimusio ir iki 25-erių metų gyvenusio Plungės rajone, garso įrašė ([*sʊsʲiʲdʊrʲtʲ*] ~ *susidurt*, [*ʒʲemʲtʲʲjæ*] ~ Žemaitijà, [*dʊkra*] ~ *dukrà*)¹³.

Kirtis dažniausiai atitraukiamas Kùrtuvėnų (LKA 195) ir Pādubysio (LKA 226) tekstų fragmentuose ([*žmuõgus*] ~ *žmogùs*, [*visus*] ~ *visùs*, [*tàda*] ~ *tadà* (LKA 195), [*pačùs*] ~ *pačiùs*, [*jàvùs*] ~ *javùs*, [*jaùni*] ~ *jauni* (LKA 226), rečiau – Keimės (LKA 258), o kitų LKA punktų fragmentuose požymis rastas vos po keletą kartų.

Nekirčiuoto kamieno ir galūnės *y*, *ū* atliepimas trumpaisiais *i*, *u* tekstų fragmentuose įvairuoja: vienuose labai dažnas, kituose visai nepasitaikė. Nuoseklus *y*, *ū* trumpinimas nustatytas tekstų fragmentuose iš Pādubysio (LKA 226) ([*giventuoje*] ~ *gyvėtojai*), o iš Kùrtuvėnų (LKA 195) ir Adomaičių (LKA 292) – nefiksuotas ([*ku.tiẽ*] ~ *kūtėje*, [*válgi.sma*] ~ *válgysime* (LKA 195), [*Būtautike*] ~ *Būtautikė*, [*žu.ríek*] ~ *žiūrėk*, [*gīvėnti*] ~ *gyvėnti*, [*paruoditi*] ~ *paródyti*, [*vīniuõ*] ~ *vyniója*, [*láištiti*] ~ *láistyti*, [*rùpūži*] ~ *rùpūžė* (LKA 292).

Visuose garso įrašuose rasti *y*, *ū* trumpieji atliepiniai ([*bʲerʲʒʲiʲnʲoks*] ~ *beržyniukas* (LKA 225_3_2), [*grʲiʲnʲer*] ~ *grynai* (LKA 258_3) rodo, kad požymis patarmės šiaurinėje dalyje šiuo metu vartojamas dažniau nei XX a. 2-ojoje pusėje.

Nuo XX a. 2-osios pusės sumenkęs senųjų junginių *tj, *dj vartojimas: nors požymis nedažnas ir tekstų fragmentuose ([*neléid*] ~ *neléidžia*, bet [*išdžú.va*] ~ *išdžiūvo* (LKA 195), [*á.ud*] ~ *áudžia*, bet [*iždžuovì.n*] ~ *išdžiovina*, [*didžá.usi*] ~ *didžiáusi*, [*su.ví.čẽ*] ~ *su vytim* (plona, lanksčia šakele) (LKA 225), [*išléid*] ~ *išlėidžia*, bet [*sáldžùs*] ~ *saldžiùs*, [*pláčáuses*] ~ *pláčiausios* (LKA 226), jis realizuotas tik viename garso įrašė ([*iʲlʲéid*] ~ *ilėidžia* (LKA 195_2).

Garso įrašuose rečiau nei tekstų fragmentuose vartojama prielinksnio *pas* su vardžodžio kilmininku konstrukcija. Nors ir tekstų fragmentuose pasitaikė ir tarminių variantų, ir bendrinės kalbos atitikmenų ([*pàs búožu*] ~ *pàs búožes*,

¹³ Nors daugiau nei pusę savo amžiaus šis asmuo gyvena raseiniškių plote, tačiau jo kalboje, tikėtina, išliko nemažai vakarų žemaičių ypatybių.

bet [pas bú.ožes] ~ pàs búožes, [pas tā. pú.ona] ~ pàs tā pōnq (LKA 258), garso įrašuose požymis rastas tik keletą kartų [pa_s¹ɛ¹n¹ɛ¹l¹u] ~ pas seneliūs (LKA 195_2), [pas_t¹ɛ¹vōku] ~ pas tėvukūs (LKA 195_3), [pas_¹mu:su] ~ pas mūs (LKA 293_3).

Stipriausiai nuo XX a. 2-osios pusės sumažėjo vietoj *ai*, *ei* turėtų [ɑ] [ɛ] bei priešdėlio *per-* ir prielinksnio *per* atliepimo [pɛr] vartoseną. Daugelyje tekstų fragmentų požymiai labai dažni ([gerā.] ~ gerai, [su_lankā.s] ~ su lankais, [ka.p_anī.] ~ kaip aniē (LKA 195), [kā.p] ~ kaip, vīrā ~ vūrai (LKA 226), [darbiniḡka.] ~ darbiniḡkai, [negerā.] ~ negerai, [matā.] ~ matai (LKA 257), [labā.] ~ labai, [ketuḡuoliktā.s] ~ keturioliktai (LKA 258), [Paldūnāti su Šimulāte] ~ Paldūnāitē su Šimulāite (LKA 292), [par_tus bandītus] ~ peḡ tuōs bandītūs (LKA 195), [par_pī.tūs] ~ peḡ pietūs (LKA 225), [pártverdava] ~ pértverdavo (LKA 226), [par_rādiġa] ~ peḡ rādiġq (LKA 257), [pá.r dvārus] ~ peḡ dvarūs (LKA 258), [paḡ dīnas] ~ peḡ dienās (LKA 292), [pársižegnuoja] ~ pėrsižegnojo (LKA 293), garso įrašuose pasitaikė po kartą ([vɛr¹k¹ɛ¹l¹ɛ] ~ vaikėliai (LKA 195_3), [pɛr_sɔɔ¹d¹i¹ba] ~ per sodýbq (LKA 195_3), [pɛr_t¹ɛ¹v¹izɔr¹u] ~ per televizorių (LKA 258_2).

Ir tekstų fragmentuose, ir garso įrašuose dažnai aptinkamas galūnių *q*, *ɛ*, *j*, *u* trumpinimas iki [a], [ɛ], [i], [u] (fragm.: [par_rādiġa] ~ per rādiġq, [i_rī.ga] ~ j Rýgq (LKA 257), [pruō_lāngq] ~ prō lāngq (LKA 292), [taūre] ~ taūrē (LKA 293), įraš.: [vɑːlanda] ~ vālandq (LKA 292_2), [tɕ¹i¹bɔl¹u] ~ cibūlių (LKA 225_3_2), nekirčiuoto kamieno ir galūnės *é*, *o* atliepimas [a], [j], [ɛ] (fragm.: [būva dvārviēti] ~ būvo dvārviētē (LKA 226), [a_teka] ~ o tēko (LKA 257), [dū.dava] ~ dúodavo (LKA 258), įraš.: [²s¹n¹iēga] ~ sniēgo (LKA 225_3_1), [n¹ɛ¹bɔva] ~ nebūvo (LKA 226_3_2), [²k¹ɛ¹l¹m¹ɛs] ~ Kėlmės (LKA 258_2) ir galūnių trumpinimas, išskyrus tarp *s*, *š*, *z*, *ž* ir *l*, *r*, *m*, *n* (fragm.: [ka.p_vī.rs] ~ kaip vūras (LKA 195), [vīnc vaīks] ~ vīenas vaīkas, [Gudūks] ~ Gudūkas (LKA 292), įraš.: [b¹ɛ¹ʒ¹i¹n¹vks] ~ beržyniūkas (LKA 225_3_2), [²p¹l¹ɛn¹ts] ~ plėntas (LKA 293_3). Šių požymių vartosenos pokyčiai patarmės šiaurinėje dalyje yra minimalūs.

Nuosekliausiai išlaikomi dvigarsiai *an*, *am*, *en*, *em* (fragm.: [pasigalānda] ~ pasigalāndo (LKA 195), [vaiká.ms] ~ vaikáms (LKA 225), [kreḡnt]¹⁴ ~ kriḡnta (LKA 226), [brazeḡnta] ~ brezeḡnto (LKA 257), įraš.: [pas¹t²skam¹b¹m¹s¹i] ~ pasiskam̃binsi (LKA 226_3_1); [²p¹ɛn¹s¹m¹l¹kɛi] ~ peḡsininkai (LKA 293_3).

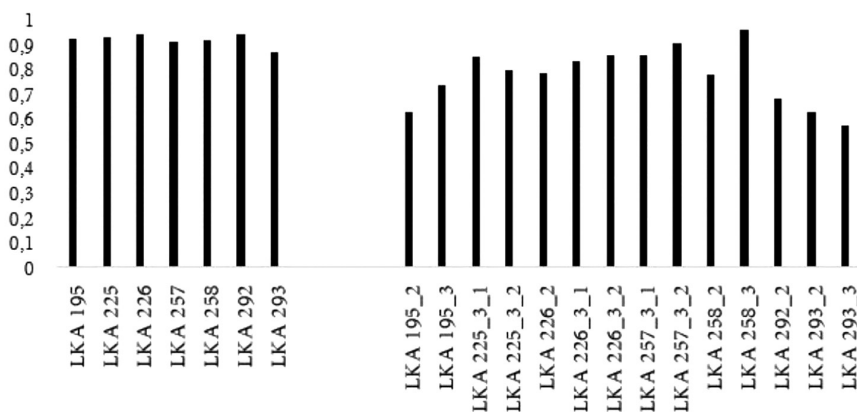
Tarmiškumo analizė rodo, kad jau XX a. 2-osios pusėje tiriamosioms vietovėms buvo būdingas ne tarmiškumas kaip tarminių požymių visuma, bet tarmiškumas kaip tų požymių realizacijos išraiška (plg. Mikulėnienė 2020: 4).

¹⁴ Elektroniniame Lietuvių kalbos žodyne nurodyta žemaičių vartojama forma *kreḡnta*, žr. LKZ.

3. TARMIŠKUMO ĮVERČIAI

Taigi tarmiškumą galima išmatuoti ir nustatyti tarmiškumo lygį tiek naujuosiuose šnekamosios kalbos įrašuose, tiek ir senuosiuose tekstų fragmentuose. Norint nustatyti tarmiškumo lygį, vienodai svarbūs yra visi tarminiai požymiai (plg. Mikulėnienė 2018: 119–121; 2019: 60).

Apskaičiavus visus galimų realizuoti ir realizuojamų tarminių požymių atvejus¹⁵, sudaryta diagrama, kuri išryškino tarmiškumo indeksų svyravimus: mažesnius – tekstų fragmentuose, didesnius – šnekamosios kalbos įrašuose, žr. 2 pav.

2 PAV. Tarmiškumo rodikliai tekstų fragmentuose ir įrašuose

Tarmiškumui išmatuoti remiamasi tarminio kalbėjimo (tarmiškumo) kaitos skale: tarmiškumo rodiklis nuo 1,0 iki 0,75 rodo išlaikytą tradicinės tarmės variantą, nuo 0,75 iki 0,5 – tarmiškąją kalbą, o žemesni nei 0,5 – stipriai konvergencijos procesų paveiktą kalbos variantą (plg. Mikulėnienė 2020: 6–7; Dambrauskienė 2021: 89). Skale iki šiol naudotasi dviejuose stebimojo laiko pietų žemaičių raseiniškių patarmės ploto tyrimuose: 1) analizuojant informantų tarmiškumą ir atrinktų LKA punktų informantų tarmiškumo lygius ir 2) nustatant tarmiškumo rodiklių ir objektyviųjų ekstralingvistinių veiksnių koreliaciją uždarytų sociokultūrinių tinklų vietovėse (žr. Dambrauskienė 2021: 136–141; 2021a: 101–116). Tačiau įrankis parankus ir tarmiškumo pokyčiams išsiaiškinti, nagrinėjant pasirinktų kelių laikotarpių tarminę medžiagą iš tų pačių

¹⁵ Tarmiškumo rodiklių apskaičiavimas: 1) teksto fragmente (arba garso įrašė) suskaičiuojami visi galimi realizuoti raseiniškiams būdingų požymių atvejai, jie įvertinami koeficientu 1; 2) suskaičiuojami realizuotų požymių atvejai; 3) tarmiškumo rodiklis gaunamas koeficientą 1 padauginus iš realizuotų požymių atvejų skaičiaus ir padalijus iš visų galimų realizuoti požymių atvejų skaičiaus. Tarmiškumo rodiklių skaičiavimo pavyzdį žr. Dambrauskienė 2021: 90, 119 išn.

vietovių. Vadinasi, skale išmatavus XX a. 2-osios pusės ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio tų pačių LKA punktų tarminės medžiagos tarmiškumą atsiskleis šio laikotarpio tarmiškumo pokyčiai.

Kadangi tarmiškumo rodikliams apskaičiuoti buvo remtasi skirtingu šaltinių kiekiu, norint objektyviai įvertinti tarmiškumą, apskaičiuoti tekstų fragmentų ir garso įrašų tarmiškumo rodiklių vidurkiai¹⁶.

Tarmiškumo vidurkiai (tekstų fragmentų – 0,919, garso įrašų – 0,776) rodo, kad abiejų laikotarpių medžiagoje išlaikyti vietiniai raseiniškių patarmės variantai, susiformavę ant tradicinės patarmės pamato. O nedidelis vidurkių skirtumas (0,143) leidžia teigti, kad šie variantai nuo XX a. 2-osios pusės nėra stipriai paveikti konvergencijos procesų.

Pabrėžtina, kad vidurkiai ir jų skirtumas parodė bendrąsias tarminių ypatybių vartosenos tendencijas. Tarmiškumo lygį ir kalbos kaitą įvertina minimalaus ir maksimalaus tarmiškumo ribos (Mikulėnienė 2020: 9; plg. Dambrauskienė 2021: 135–136).

Taigi tekstų fragmentuose nustatytas minimalaus (0,869) ir maksimalaus (0,944) tarmiško rodiklių skirtumas 0,075, rodantis ne tik gana aukštą bei pastovų tarmiškumo lygį, bet ir sąlygiškai panašų realizuojamų tarminių požymių atvejų kiekį.

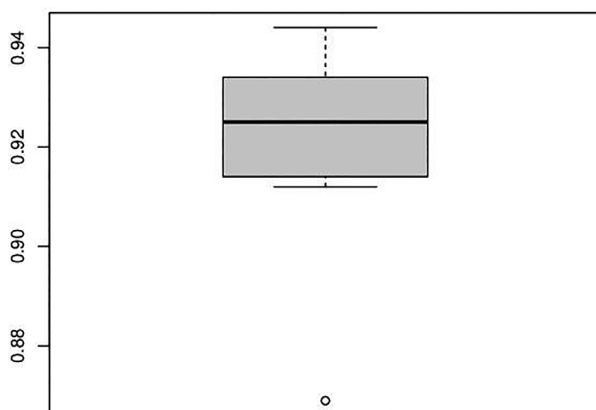
Iš stačiakampės diagramos, kurioje iliustruotas apibendrintas tekstų fragmentų tarmiškumo įvertis, matyti, kad vyraujantis tarmiškumo indeksas svyruoja maždaug nuo 0,91 iki 0,93 (pagrindinis – apie 0,925). Šis rodiklis reiškia, kad tekstų fragmentuose užfiksuota tarminė kalba. Tačiau išryškėjo ir ribinė situacija, diagramoje pažymėta rutuliuku žr. 3 pav.¹⁷.

Nedominuojanti ribinė situacija reiškia ypač didelį nuokrypį nuo vyraujančio rodiklio. Tačiau žinoma, kad ji žymi minimalų tarmiškumo rodiklį 0,869, kuris, remiantis tarminio kalbėjimo kaitos skale, laikytinas tarminė kalba. Nors ši ribinė situacija tarmiškumo iš esmės nekeičia, tačiau signalizuoja apie stipresnę vietinės kalbos kaitą Pākražančio (LKA 293) apylinkėse nei kitose vietovėse. Tai patvirtina ir garso įrašų duomenys – žemiausias tarmiškumo rodiklis (0,574), rodantis tarmiškąją kalbos variantą, taip pat nustatytas pateikėjo (LKA 293_3) iš Pākražančio (LKA 293) kalboje.

---

¹⁶ Vidurkiai išvedami taip: visų vieno laikotarpio medžiagos (tekstų fragmentų arba garso įrašų) tarmiškumo rodiklių suma padalyta iš to laikotarpio medžiagų skaičiaus. Pavyzdžiui, tekstų fragmentų visų tarmiškumo rodiklių sumą 6,434 padalijus iš fragmentų skaičiaus 7 gaunamas suapvalintas vidurkis 0,919.

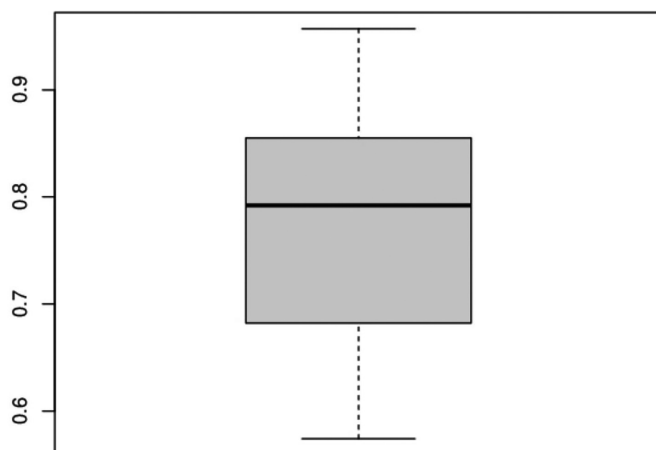
¹⁷ Horizontalios plonos linijos – duomenų kvartiliai (procentiliai) ir vidurkiai (minimalūs ir maksimalūs duomenys). Ryški linija – mediana, nurodanti imties centrą, jai, skirtingai nei vidurkiui, dideli duomenų svyravimai įtakos neturi, ji lieka tokia pati (plačiau žr. Lapinskas 2010: 2-1-2-5; dar žr. Mikulėnienė 2020: 7).

3 PAV. Tarmiškumo įvertis tekstų fragmentuose

Kitokie rezultatai išryškėjo apskaičiavus minimalaus (0,574) ir maksimalaus (0,957) rodiklių skirtumą garso įrašuose. Skirtumas (0,383) leidžia teigti šiuo metu vykstančius stiprius konvergencijos procesus bei nemenkus tarminių požymių vartosenos pokyčius.

Apibendrintą įrašų tarmiškumo įvertį iliustravus stačiakampėje diagramoje, ribinių situacijų nepasitaikė, o vyraujantis tarmiškumo indeksas svyruoja maždaug nuo 0,68 iki 0,85, žr. 4 pav.

4 PAV. Tarmiškumo įvertis įrašuose

Kaip matyti šioje diagramoje, nuo mažiausio įverčio (apie 0,57) iki didžiausio (apie 0,96) yra gana nemažas svyravimas. Tačiau pagrindinis įvertis (apie 0,79) leidžia daryti prielaidą, kad tiriamųjų vietovių vyresniosios ir vyriausiosios kartos gyventojai kalba tarminė kalba.

Taigi abiejų laikotarpių apibendrintų tarmiškumo indeksų diagramos parodė, kad daugiau nei per penkis dešimtmečius tradicinė raseiniškių patarmė Kelmės zonoje ypač stiprių konvergencijos procesų poveikio nepatyrė – šioje patarmės dalyje tiek XX a. 2-osios pusės tekstų fragmentuose, tiek ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio šnekamosios kalbos įrašuose vartojama tarminė kalba. Tačiau didesni tarmiškumo įverčių svyravimai įrašuose nei fragmentuose leidžia teigti XXI a. vykstančius spartesnius pokyčius.

Taip pat svarbu pažymėti, kad tarmiškumo įverčių svyravimai bei išryškėjusi ribinė situacija patvirtina pietų žemaičių raseiniškių šiaurinės dalies, arba Kelmės zonos, LKA punktų pereigiškumą nuo XX a. 2-osios pusės.

4. IŠVADOS

Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad tarmiškumas, kaip tarminių požymių realizacijos išraiška, šiaurinei pietų žemaičių raseiniškių daliai buvo būdinga jau XX a. 2-ojoje pusėje. Nuo XX a. 2-osios pusės iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio pakito beveik visų tarminių požymių vartosena.

Iš skiriamųjų požymių nepasikeitė tik tvirtagalių dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* vartojimas; *uo*, *ie* atliepimas vienbalsiais [i:], [u:] arba diftongoidais [i:̃], [u:̃] – sumenko.

Būdingųjų požymių pokyčiai: ilgųjų įtemptųjų *é*, *o* atliepimas dvibalsiais [ɛɛ], [oɔ] sumažėjo minimaliai ir išliko gana dažnas; senieji junginiai *tj, *dj, beveik visada atliepiami afrikatomis.

Blankiųjų požymių pokyčiai: nežymiai sumažėjo nekirčiuoto kamieno ir galūnės *é*, *o* atliepimo [a], [ɶ], [ɛ], galūnių trumpinimo, išskyrus tarp *s*, *š*, *z*, *ž* ir *l*, *r*, *m*, *n* bei kirčio atitraukimo atvejų; beveik neliko dvibalsių *ai*, *ei* vienbalsinimo, priešdėlio *per-* ir prielinksnio *per* tarimo [pɛr] ir prielinksnio *pas* su vardažodžio kilmininku konstrukcijos; dažniau aptinkami nekirčiuotų *y*, *ū* kamiene ir uždaroje galūnėje trumpinimas bei *i*, *u* (ir dvigarsių *il*, *ir*, *ul*, *ur* bei dvibalsio *ui* pirmųjų dėmenų) platinimas.

Tiek tarmiškumo įverčių vidurkiai, tiek apibendrintų tarmiškumo indeksų diagramos patvirtina, kad nuo XX a. 2-osios pusės iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio Kelmės zonoje vartojami vietiniai raseiniškių patarmės variantai (tarminė kalba).

Nustatyti minimalių ir maksimalių tarmiškumo rodiklių skirtumai bei vyraujančių rodiklių svyravimai įrodo, kad šiai zonai tarminis heterogeniškumas būdingas jau nuo XX a. 2-osios pusės. Tačiau didesni tarmiškumo įverčių svyravimai garso įrašuose nei tekstų fragmentuose leidžia teigti dėl konvergencijos procesų XXI a. vykstančių spartesnę patarmės kaitą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–262.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017: Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. – *Baltistica* 52(1), 105–135.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017a: Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA. – *Linguistica Lettica* 25, 203–229.

Burt Ronald S. 1992: *Structural Holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge: Harvard University Press.

Burt Ronald S. 2000: The Network Structure of Social Capital. – *Research in Organizational Behavior* 22, ed. by B. M. Staw, R. I. Sutton, 345–423.

Burt Ronald S. 2004: Structural Holes and Good Ideas. – *American Journal of Sociology* 110(2), 349–399.

Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereinamumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Dambrauskienė Diana 2021a: Tarmiškumo rodiklių ir objektyviųjų ekstralingvistinių veiksnių koreliacija pietų žemaičių raseiniškių uždarytųjų sociokultūrinių tinklų vietovėse. – *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*, sud. V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/01/Lietuviu-dialektologijos-profiliai-1.pdf>.

Gečienė Ingrida 2009: Socialinių tinklų analizė migracijos studijose. – *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(25), 130–143.

Inoue Fumio 2012: Improvements in the sociolinguistic status of dialects as observed through linguistic landscapes – utilization of google maps and google insights. – *Dialectologia* 8, 85–132.

Lapinskas Remigijus 2010: *Pats trumpiausias taikomosios statistikos kursas su R*, Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internete: <http://web.vu.lt/mif/a.reklaite/files/2013/02/2010.01-Pats-trumpiausias-su-R.pdf>.

LKA I – 1977: *Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika*, ats. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas.

LKA II – 1982: *Lietuvių kalbos atlasas II. Fonetika*, ats. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas.

LKA III – 1991: *Lietuvių kalbos atlasas III. Morfologija*, ats. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas.

LKT 1970: *Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija)*, sud. E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris, Vilnius: Mintis.

LKTCH 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LKZ: *Elektroninis lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/?zodis=kristi&id=17217250000>.

Mikulėnienė Danguolė 2018: *Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės*. Prieiga internete: http://www.lenkutar-mes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf.

Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus philologicus* 35(40). Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12716/11395>.

Mikulėnienė Danguolė 2020: Tarmiškumas kaip išmatuojamas dydis. – *Lietuvių kalba* 15. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22434/21701>.

Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima, Geržotaitė Laura, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Leskauskaitė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Vyniautaitė Simona 2019: *Dialektometrinis tradicinių lietuvių tarmių klasifikacijos pjūvis: žvalgomasis tyrimas*, sud. D. Mikulėnienė, A. Čepaitienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Nerbonne John, Kleiweg Peter 2007: Toward a Dialectological Yardstick. – *Journal of Quantitative Linguistics* 14(2–3), 148–166.

Salys Antanas 1992: *Raštai. Lietuvių kalbos tarmės IV*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.

Szmrecsanyi Benedikt 2011: Corpus-based dialectometry: a methodological sketch. – *Corpora* 6(1), 45–76.

Zinkevičius Zigmās 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmās 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Dialectal Changes in the Northern Part of the Southern Samogitian of Raseiniai (2nd Half of the 20th Century – 2nd Decade of the 21st Century)

SUMMARY

A thorough study addressing the area of the Southern Samogitian subdialect of Raseiniai revealed that the area of Kelmė situated in the northern part of the subdialect demonstrates active intercommunity communication links. Thirteen points from *Lithuanian Language Atlas* (hereinafter – the LLA) fall to this area: Gudmoniškė (LLA 162), Šaukėnai (LLA 194), Kurtuvėnai (LLA 195), Vaiguva (LLA 224), Kušleikiai (LLA 225), Padubysys (LLA 226), Kiaunoriai (LLA 227), Kražiai (LLA 257), Kelmė (LLA 258), Kubiliai (LLA 259), Tytuvėnai (LLA 260) Adomaičiai (LLA 292), and Pakražantis (LLA 293).

The links of Samogitian communities (direct or through “structural holes”) and Aukštaitians (speakers of the subdialect of Western Šiauliai and the subdialect of Kaunas) and/or the speakers of the Samogitian subdialect of Varniai prove that the geolect of Kelmė developing on the basis of the traditional features of the subdialect is transitional. Meanwhile, the investigation of dialectal indicators confirms the dialectal heterogeneity of Kelmė area.

Based on the analysis of the isophones of distinctive and characteristic features established in the 2nd half of the 20th century, the blending of Samogitian and Aukštaitian dialectal features is only possible in the area where the subdialect borders the Western Aukštaitian of Šiauliai. However, several years ago, the “overlapping” of dialectal features was found in the dialectal data collected in the 2nd half of the 20th century in the point of Kelmė (LLA 258), which is situated at a greater distance from the border. We can guess that the dialectal features were also not consistently maintained in other LLA points, which best represent the subdialect of Raseiniai, in the 20th century already.

The article compares the realization of dialectal features in the dialectal texts of the 2nd half of the 20th century and the audio recordings of the 2nd decade of the 21st century from seven LLA points falling to the area of Kelmė (Kurtuvėnai (LLA 195), Kušleikiai (LLA 225), Padubysys (LLA 226), Kražiai (LLA 257), Kelmė (LKA 258), Adomaičiai (LLA 292), and Pakražantis (LKA 293).

The dialectal matrix based on the dialectal data of the two periods demonstrates that the realization of dialectal features in the 2nd half of the 20th century and in the 2nd decade of the 21st century does not only differ in nearly all the LLA points but also every informant used them with a different frequency.

Dialectal indicators were calculated on the basis of the dialectal speech (dialecticism) change scale. In order to evaluate dialecticism objectively, the mean values of the dialectal indicators of textual fragments and audio recordings and their differences were calculated. The above data showed the general tendencies in the use of dialectal features, i.e., the preserved local varieties of the subdialect of Raseiniai, which formed on the basis of the traditional subdialect.

To reveal dialectal level and language change, the limits of minimum and maximum dialecticism were established. After the generalized dialectal indices were illustrated by a diagram, it was proven that the traditional subdialect of Raseiniai has not undergone particularly strong processes of convergence in the area of Kelmė over the past six decades: dialectal speech is used in both the fragments of the texts of the 2nd half of the 20th century and the audio recordings of dialectal speech of the 2nd decade of the 21st century.

The differences between minimum and maximum dialectal indicators and the variations in the dominant indicators identified in the research lead to a conclusion that the area of Kelmė has demonstrated dialectal heterogeneity since the 2nd half of the 20th century. However, more pronounced variations in the dialectal values of audio recordings compared to textual fragments show more rapid dialectal changes driven by the processes of convergence in the 21st century.

1 PRIEDAS

Tarminių tekstų fragmentų registras

LKA punktas	Sąsiuvinio reg. nr.	Tarmės užrašytojas (-ai)	Tarmės pateikėjai	Medžiagos užrašymo data
Kūrtuvėnai (LKA 195)	629 (1) / 195 (1)	VVU IV kurso studentas Albertas Rosinas	M. D., g. 1883 m. J. M., apie 60 m. K., apie 70 m.	1960 m.
Kušleikiai (LKA 225)	543 (1) / 225 (5)	VVPI liet. k. ir liter. fak. III kurso studentės Žana Urbonavičiūtė, Elena Tamošaitytė, Janina Keliotytė	N., 96 m. V. S., gimęs 1888 m. R. B., 60 m. S. V., 54 m. B. V., 53 m. S. V., g. 1942 m.	Nenurodyta
Padubysys (LKA 226)	696 (1) / 226 (1)	Nenurodyta	J. M. L. P. M. P. J. M. P. I. M.	Nenurodyta
Krāžiai (LKA 257)	558 (2) / 257 (2)	G. Naraukaitė D. Jonikaitė G. Čičelytė	L., 69 m. S., 78 m. G., 63 m. E. B., g. 1942 m. K., 97 m. K. duktė, 56 m.	Nenurodyta
Kel̄mė (LKA 258)	406 (3) / 258 (3)	Šiaulių pedagoginio instituto lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto III kurso studentė Ona Lukošūtė	A. L., 56 m. O. L., 55 m.	1957 m. gegužės 5 d.
Adomaičiai (LKA 292)	672 (1) / 292 a (1)	Strodomskytė	M. Š., g. 1900 m. K. J. R. S., g. 1894 m.	Nenurodyta
Pakražantis (LKA 293)	721 (1) / 293 b (1)	Vilniaus valst. V. Kapsuko vardo universiteto III k. lituanistas Juozas Levickas	J. L., g. apie 1903 m. J. G., g. 1898 m. K. N., g. 1895 m. S. V., g. 1888 m. A. P., g. 1928 m.	1960–1961 m.

2 PRIEDAS

Garso įrašų registras

LKA punktas	Pateikėjas	Gyvenamoji vieta	Įrašo trukmė
Kùrtuvėnai (LKA 195)	LKA 195_2 (47 m.)	Kùrtuvėnų mstl.	30 min. 47 sek.
	LKA 195_3 (79 m.)	Kùrtuvėnų mstl.	
225 Kušlėikiai (LKA 225)	LKA 225_3_1 (62 m.)	Kušlėikių k.	13 min. 14 sek.
	LKA 225_3_2 (75 m.)	Šaltėnių k. (1 km nuo Kušlėikių k.)	16 min. 36 sek.
Padubysys (LKA 226)	LKA 226_2 (56 m.)	Kaniūnkų k. (anksčiau buvo Pādubysio k.)	23 min. 49 sek.
	LKA 226_3_1 (78 m.)	Kaniūnkų k. (anksčiau buvo Pādubysio k.)	
	LKA 226_3_2 (80 m.)	Kaniūnkų k. (anksčiau buvo Pādubysio k.)	12 min. 55 sek.
Krāžiai (LKA 257)	LKA 257_3_1 (61 m.)	Krāžių mstl.	9 min. 27 sek.
	LKA 257_3_2 (70 m.)	Piliakalnio k. (1 km nuo Krāžių)	13 min. 51 sek.
Keĩmė (LKA 258)	LKA 258_2 (60 m.)	Keĩmės m.	12 min. 26 sek.
	LKA 258_3 (85 m.)	Keĩmės m.	8 min. 40 sek.
Adomáiciai (LKA 292)	LKA 292_2 (43 m.)	Lāplėgių k. (1 km nuo Adomáičių)	13 min. 54 sek.
Pākražantis (LKA 293)	LKA 293_2 (51 m.)	Pākražančio k.	38 min. 58 sek.
	LKA 293_2 (72 m.)	Pākražančio k.	4 min. 26 sek.
	Iš viso įrašų:		3 val. 29 min. 3 sek.

Įteikta 2022 m. birželio 30 d.

DIANA DAMBRAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

diana.dambrauskiene@lki.lt